

ERAZMOVSKE INTERPRETACIJE *DON KIHOTA* U SRPSKOJ NAUCI O KNJIŽEVNOSTI

Sažetak: Tema ovog teksta je takozvana „erazmovska“ tradicija u tumačenjima *Don Kihota* i njena zastupljenost u srpskoj servantistici. Pomenuti tip interpretacije dovodi u vezu značenja prvog modernog romana sa *Pohvalom ludosti* Erazma Roterdamskog i, posredno, tematizuje odnos Servantesovog remek-dela sa Svetim pismom, odnosno, sa jevanđelskim značenjem pojmova „mudro“ i „ludo“, čija dijalektika određuje ponašanje protagonistice *Veleumnog idalga*. Pod mimikrijom šaljive, nepretenciozne forme i u očiglednom antiklerikalizmu prepoznaje se ovakvim čitanjem – u Servantesovom romanu kao i u Erazmovom pamfletu – paradoksalna literarna afirmacija hrišćanstva kao religije kroz koju „Bog spasava svet ludošću, jer ga mudrošću nije mogao spasiti“. Među mnogim otvorenim pitanjima servantistike, čini se da bi upravo studije koje bi pažljivije tematizovale relacije Erazmo – Servantes – hrišćanstvo, u srpskoj nauci o književnosti značajno doprinele upotpunjavanju uvida u mogućnosti tumačenja povesti o Vitezu Tužnog Lika.

Ključne reči: Servantes, *Don Kihot*, Erazmo Roterdamski, *Pohvala ludosti*, *Sveto pismo*, srpska nauka o književnosti

I

Među klasicima svetske književnosti, za *Veleumnog idalga don Kihota od Manče* Migela de Servantesa, objavljenog prvobitno u Madridu 1605. i 1615. godine, vezuje se jedan poznati paradoks: on je još uvek istovremeno i jedna od najčitanijih knjiga evropske baštine¹, a u isti mah je, uz svu popularnost i omiljenost, i dalje na glasu kao jedan od njenih najtežih tekstova za tumačenje, rukopis koji ne prestaje da podstiče živopisno nepomirljiva razumevanja. U kritičkom španskom izdanju ovog romana iz 1998. godine, britanski servantista Entoni Klouz zabeležio je da bi pokušaj celovitog sagledavanja četiri veka duge tradicije kritičkog pisa-

¹ Poznat je podatak da je, uz *Bibliju* (i romane Agate Kristi (!)), *Don Kihot* i danas jedna od najčešće štampanih knjiga u svetu, a prema opsežnoj anketi koju su sproveli izdavači Norveškog književnog društva u Oslu 2002. godine, uključivši u ispitivanje oko stotinu vodećih savremenih svetskih pisaca, proglašen je i najboljim romanom svih vremena. Pogledati članak: A. Chrisafis, *Don Quixote is the world's best book say the world's top authors*, u: „The Guardian“, 8 May 2002. Dostupno na: www.guardian.co.uk

nja o *Kihotu* predstavljao, navodimo, „brutalno veliki napor za jednog istoričara“², izazov koji bi zbog nepreglednog obima i raznovrsnosti građe daleko prevazišao individualne moći, a otprilike u isto vreme, ne bez ironije, u studiji pod nazivom *Como se lee hoy el Quijote* (ili *Kako se danas čita Kihot*) Kerol Džonson³ je zaključio da nam pomenuto šarenilo međusobno posvađanih komentara može poslužiti, barem, kao sasvim plastično svedočanstvo o projektivnosti svakog čina čitanja, varijacija Prustove teze da u književnim delima najpre čitamo sebe same. Srećom, mnogo više nego oko pitanja vezanih za problematiku značenja povesti o Vitezu Tužnog Lika, danas postoji jasan naučni konsenzus u vezi sa njenim književno-istorijskim značajem: prema znamenitoj formulaciji Lenarda Dejvisa, na primer, *Don Kihot* je totemski praotac modernog romana jer *sukobom junaka sa svetom* zadaje glavnu temu čitavoj potonjoj književnosti, pa problematizacija odnosa između čovekove svesti i stvarnosti, poigravanja sa konvencijama na kojima počiva literatura ili eksperimenti na planu narativne tehnike – samo kao deo onoga čime je Migel de Servantes obogatio književnost – toliko prožimaju kasniji prozni izraz da se ne smatra neodmerenom ni tvrdnja Marija Vargasa Ljose da su svi romanopisci posle „vojnika sa Lepanta“, simbolički rečeno, „deca Manče“.

Za one koji su u srpskoj sredini zainteresovani i spremni da se upoznaju sa aktuelnim tokovima refleksija o *Don Kihotu*, većim problemom od obima postojeće kritičke građe o toliko paradigmatском ostvarenju, čine se okolnosti našeg socijalnog konteksta: zbog poznatih nesreća iz poslednjih nekoliko decenija – ratova, izolovanosti zemlje i ekonomskih nevolja koje osujećuju optimalan intenzitet prenošenja novih studija stranih autora, odnosno, smanjuju našu komunikaciju sa svetom – čini se da je prilično zahtevno pratiti korak raskošne savremene servantistike i učestvovati u njenom dijalogu. Ipak, zahvaljujući trudu relativno malobrojnih domaćih istraživača, srpska javnost je obaveštena o najrelevantnijim momentima u izučavanju i popularizaciji stvaralaštva Migela de Servantesa. Među najznačajnijim doprinosima na ovom polju u poslednjih pedesetak godina kod nas, pomenimo izvanredan i često preštampan esej Sretena Marića *Tragična luda*, koji je pisan kao razuđeni komentar i polemika sa dotadašnjim opštim mestima donkihotskih analiza, potom, veoma preglednu i sintetičnu *Knjigu o Servantesu* Ljiljane Pavlović Samurović, studioznu monografiju *Servantes u srpskoj književnosti* Jasne Stojanović ili novi prevod *Kihota* (i prvi prevod na srpski jezik *Persila i Sigismunde*) Aleksandre Mančić. No, utisak je da je ostalo još mnogo prostora za dublju naučnu eksplikaciju i sameravanje sa svetskom naučnom javnošću, kako u vezi sa pitanjima vezanim za centralno Servantesovo delo – tu „prašumu ideja“ za *Meditacije* Ortege i Gaseta – tako i za analizu njegovog preostalog pesničkog, proznog i dramskog stvaralaštva. U skladu sa takvom impresijom, ovaj tekst ukazuje na jedan aspekt tumačenja *Veleumnog idalga* o kojem, prema našim dosadašnjim saznanjima, ne postoji ni napisana niti prevedena studija kod nas, ali je u stranim krugovima (barem od treće decenije XX veka, kada su objavljeni prvi napisi o Servantesu iz pera

² A. Close, *Las Interpretaciones del Quijote*, u: Miguel de Cervantes, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*, Barcelona, Critica, 1998.

³ Navedeno prema: Lj. Pavlović Samurović, *Knjiga o Servantesu*, Beograd, Naučna KMD, 2004, str. 136.

Amerika Kastru) veoma značajan i obrazložen topos interpretacija: to je, uistinu pominjana, ali ne i posebno elaborirana u našoj kritici, veza *Don Kihota sa Pohvalom ludosti* Erazma Roterdamskog⁴ i sledstveno, prilično semantički važan i intrigantan odnos španskog remek-dela sa *Svetim pismom*.

II

Najsazetije rečeno, čitati u erazmovskom ključu *Don Kihota* znači prepoznati religiozno, hrišćansko značenje u pustolovinama protagoniste Alonsa Kihana, odnosno, videti u ludosti njegove namere da ceo svet preobrazi po ugledu na knjigu, značenja koja su delom otvoreno, a delom prikriveno, srodna porukama Erazmove *Pohvale ludosti*.

Podsetimo se, Kihotovo ludilo tumačeno je kroz istoriju na različite načine; ovde ćemo pomenuti samo one najznačajnije. S jedne strane, ono je razumevano doslovno, onako kako Servantes i pripoveda: kao jezgro priče o čoveku koji gubi razum zbog prekomernog uživanja u viteškim romanima i poistovećuje se sa fikcionalnim junacima – dakle, kao vid literarne tematizacije „čitalačke manije“ ili „viteškog ludila“. Takvom, doslovnom razumevanju pripovesti doprinelo je i nekoliko otkrića. Pre više od jednog veka, španski istraživač Menades Pidal utvrdio je postojanje popularnog dramskog komada iz Servantesovog vremena sa istom temom (*Međuigru o romansama* anonimnog autora, izvođenu na španskim pozornicama u deceniji uoči objavljivanja *Kihota*) i pretpostavio je da je on mogao poslužiti kao osnova za budući roman, s obzirom na to da je predstavljao seljaka Bartola koji, posle čitanja viteških romansi, umišlja da bi mogao delovati u svetu po ugledu na svoje omiljene epske likove. Takođe, interdisciplinarna istraživanja dala su slične rezultate; u Španiji XVI i XVII veka, istorija medicine zaista je registrovala slučajeve „viteškog ludila“, o čemu je pisala Martina Bižar: „Posebno česta vrsta manije u književnom delu je viteško ludilo; njegova rasprostranjenost u XVI i XVII veku odgovara zakasnelom uvođenju feudalnog sistema na Iberijsko poluostrvo. Ovaj tip ludaka, odgojen na viteškim romanima, žudan slave i počasti, u tolikoj meri je impresioniran delima i postupcima svojih junaka da se poistovećuje sa njima u pravom prenošenju ličnosti“⁵. Takav pristup usklađen je i sa onim što sam pisac beleži u predgovoru romana i na završetku pripovesti – da je njegovo pisa-

⁴ Kao izuzetak, postoji davno napisan esej *Erazmo i Cervantes* Tina Ujevića, objavljen u sarajevskom časopisu „Pregled“ 1937. godine (knjiga XIII, 167/168), o čemu nas obaveštava Jasna Stojanović u studiji *Servantes u srpskoj književnosti*, na strani 222: „Njega (Ujevića) zaokuplja odjek ovog holandskog pisca, filologa i teologa kod Servantesa, tragom istraživanja koje je u prethodnoj deceniji objavio Ameriko Kastro. Ujević zapravo želi da osvetli uticaje koji se ne sastoje u konkretnim i materijalnim imitacijama, već kako kaže, u tananim nadahnućima, intelektualnoj kosini, u onome što je najteže da se opazi. Erazmo, recimo, jasno uviđa da se ludilo ne može potpuno ukloniti iz čovekove egzistencije, i da je život bez ludosti („bez hirova, perverzija, manija, ekstravagancija, bizarnosti, iluzija, megalomanija, samoobmana“), skoro nezamisliv. Pritom je normalnost apstraktna šema, teško zamisliva i skoro neostvariva“.

⁵ M. Bigeard, *La folie et les fous littéraires en Espagne. 1500–1650*. Centre de recherches hispaniques: Paris, 1972. Navedeno prema: Lj. P. Samurović, *Knjiga o Servantesu*, Beograd, Naučna KDM, str.106.

nje motivisano isključivo željom da se sruši „trošno zdanje“ viteškog romana, kao izuzetno popularnog, ali odveć neuverljivog i preživelog književnog žanra. Ipak, manje je onih koji Servantesu veruju na uvodnu i završnu reč, pa, imajući u vidu njegov ugled „najironičnijeg među piscima“ i shvatajući da treba čitati između redova, nameru o polemisanju sa viteškim žanrom doživljavaju samo kao početnu ideju iz koje su se, tokom rada na romanu, razvila mnogo ozbiljnija značenja i intencije. Daleko su, dakle, brojnija simbolička tumačenja Kihotove ludosti: ono se najčešće shvata kao posebno raspoloženje i ekstremni idealizam, i sva ova objašnjenja kao opštepoznata objedinjuje značenje frazeološkog izraza „borbe sa vetrenjačama“ ili „donkijhotijade“; odnosno, reč je o razumevanju Kihotove ludosti kao spremnosti na borbu za plemenite i uzvišene, ali neostvarive ciljeve. Pomenimo i, kao jednu od interpretacija koje su imale izuzetno širok odjek, onu koju je iz ugla istorije romana i dijaloga književnih žanrova izložio Mihail Bahtin. Govoreći o *Don Kihotu* kao uzornom obliku takozvane „druge stilske linije“ evropske proze (one koja parodijski oponira dominantnim, ozbiljnim literarnim žanrovima da bi obnavljala principe tekuće litararnosti), Bahtin je smatrao da se likom lude oneobičava, subvertira književni, ali i društveni sistem datog vremena, da je on sredstvo polemičke konfrontacije sa autoritetima – sa oveštalim žanrovima, književnim interpretacijama sveta, prevaziđenim formama, ali i sa društvenom hijerarhijom. „U kolevci evropskog romana novijeg vremena prvi su se našli obešenjak, šaljivčina i luda i ostavili su u njegovim pelenama svoju kapu sa zvečkama“⁶ No, kao što je pomenuto, Kihotovu ludost moguće je razumeti i na jedan još specifičniji, određeniji način.

Objavljena 1511. godine u Parizu, Erazmova *Pohvala ludosti* ubraja se među najvažnija ostvarenja renesansne kulture i slovi za tekst koji je zbog svoje nesvakidašnje forme izazvao ogorčenje u onovremenom katoličkom svetu. Primerice, upravo u Španiji, u veku u kojem je rođen Servantes, *Pohvala* se dva puta našla na indeksu zabranjenih knjiga; kako je dokazao u svojoj kapitalnoj studiji *Erasmus y España* (Erazmo i Španija) francuski hispanista Marsel Batajon, Inkvizicija će potom još veoma dugo, čak stolicima, sistematski brisati sa literarne mape, uništavati ili prećutkivati dela španskih autora koji su bili pristalice erazmizma.⁷ Humanista i pacifista izuzetno nezavisnog, odvažnog duha – i danas „više slavan nego poznat“⁸ – holandski sveštenik Erazmo Roterdamski zamislio je 1509. godine u povratku iz Italije svoj „religiozni pamflet“ pod nazivom *Pohvala ludosti*, umnogome kao ironičnu reakciju na sopstveno razočarenje hrišćanskim Rimom, „na viđenje jednog likujućeg papstva i beživotne crkve“⁹, a napisao ga je za svega nekoliko dana u Londonu, kod svog prijatelja Tomasa Mora, kojem je delo i posvećeno. „Ma šta pisac govorio u svo-

⁶ Mihael Bahtin, *O romanu*, Beograd, Nolit, 1989.

⁷ O španskom erazmizmu kao jednom od mnogih pokreta „plutajuće“ (nedogmatske) religioznosti, koji su se pojavljivali u XVI veku kao reakcije na moralnu krizu hrišćanskog sveta, pogledati studiju „Erazmizam, Erazmov trag“ u knjizi: H. L. Abeljan, *Istorija španske misli*, Sremski Karlovci, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2008.

⁸ L. Alken, *Erazmo među nama*, prevod sa francuskog Miodrag Radović, Sremski Karlovci, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1994, str. 7.

⁹ *Isto*, str. 95.

me predgovoru, to je satirički govor napisan u jednom dahu, pun žaoka, a katkad i surov. To je takođe i lirski govor koji slavi mudru ludost jednog autentičnog hrišćanstva. Jedini lik tog neobičnog sastava je sveprisutna i svakidašnja Ludost, zahvaljujući glupostima njenih bezbrojnih učenika.(...) Najpoznatija i najtajanstvenija od svih Erazmovih knjiga postavlja na scenu Ludost i svet, svoje pozorište“.¹⁰

U prvom, kvantitativno daleko pretežnijem obimu teksta, Ludost koja govori – „jedina kadra da uveseljava i bogove i ljude“¹¹ – predstavlja se kao ona kojoj svi ljudi duguju zahvalnost za klicu i izvor života, kao ona od čije darežljivosti potiču sve prijatnosti jer, kako čitamo, „život je prijatan kad se ne misli ništa“.¹² Ako je Ludost odgovorna za ljudske zablude, ona ništa manje ne pomaže čoveku da živi, pa su, praktično, svi ljudi njeni poklonici; no, upadljiv je antiklerikalizam u poretku poklonika ludosti: to su najpre pape i crkveni poglavari, mada su oslovljeni i kraljevi i svi predstavnici svetovnih vlasti, filozofi i teolozi, kaluđerski prosjaci, propovednici, „ljudi od pera“ i „ljudi od mača“, sujeverni, hodočasnici. Komentarišući odvažnost kritičkih namera Erazma u majstorstvu dvosmislenosti, Štefan Cvajg konstatuje da je *Pohvala* „ispod svoje pokladne maske, bila jedna od najopasnijih knjiga svog vremena“, mada podvlači da njen autor „kao humanist, nije sanjao o pobuni protiv Crkve, već o reflorescenciji, renesansi hrišćanske ideje vraćanjem na njenu nekadašnju nazarensku čistoću“.¹³

„Konzervativni teolozi koji su pročitali *Pohvalu* povikali su na uzburu“ – beleži Alken – „oni su javno posumnjali u Erazma i njegovu pravovernost, a Erazmo je odgovarao da njegova Ludost udara samo po zloupotrebama i zabludama“.¹⁴ Pomenute reakcije, čini se, previdele su sam završetak teksta *Pohvale*, jer u njemu nalazimo nešto sasvim drugo. Neoznačena promena tona zavarala je pažnju onovremenih branilaca dogme, jer Erazmo, nakon oštre satire prepoznatljivih društvenih mana, u finalnim redovima svog teksta piše: „Bog je odlučio da pomoću ludosti sačuva svet, jer ga mudročću nije mogao obnoviti“.¹⁵ Nekoliko završnih stranica *Pohvale* ne predstavlja više satiru, već u doslovnom smislu slavi ludost Hristovih izabranika, neočekivano preobraćajući ludičku društvenu kritiku u tekst mističke inspiracije, o čemu svedoče sledeći redovi: „Kakav je taj budući život blaženih na nebu za kojim pobožne duše uzdišu tako čežljivo? Duh će svakako pobediti telo i to će učiniti utoliko lakše ukoliko ga je već za života pripremio za takav preobražaj. Zatim će najviši Um poljuljati na neshvatljiv način i sam duh, jer ga beskrajno prevazilazi. I tako će čitav čovek izaći iz sebe i biće srećan samo zato što više ne pripada sebi...“¹⁶

Erazmova *Pohvala ludosti* je, dakle – istovremeno – i kritika sveta lišenog mudrosti (pa u doslovnom, svetovnom smislu reči, ludog) i apologija biblijskog

¹⁰ Isto, str. 100.

¹¹ E. Roterdamski, *Pohvala ludosti*, Beograd, Rad, 1984, str. 11.

¹² Isto, str. 18.

¹³ Š. Cvajg, *Magelan; Erazmo Roterdamski*, Beograd, Rad, 1983, str.140.

¹⁴ L. Alken, *navedeno delo*, str. 108.

¹⁵ E. Roterdamski, *navedeno delo*, str. 11.

¹⁶ Isto, str. 103.

pojma mističke ludosti kao načela koje je, u sakralnom kontekstu, nadređeno ljudskom razumu, na način na koji je ta hrišćanska dijalektika pojmova izražena u rečima apostola Pavla u *Svetom pismu*:

„Niko neka se ne vara: ako ko među vama misli da je mudar na ovome svetu, neka bude lud da bude mudar. Jer je premudrost ovoga sveta ludost pred Bogom, jer je pisano: hvata premudre u njihovom lukavstvu“ (*Prva poslanica apostola Pavla Korinćanima, glava 3, stih 18.*).

Ili, nešto dalje:

„Mi smo budale Hrista radi, a vi ste mudri u Hristu; mi slabi, a vi jaki; vi slavni, a mi sramotni“ (*Prva poslanica apostola Pavla Korinćanima, glava 4, stih 10.*).

Ludost je u novozavetnom kontekstu reči apostola Pavla vrhunska mudrost zato što prihvatanje vere podrazumeva raskid sa racionalnim, razumskim tokovima mišljenja i potpuni preobražaj uma. Prema ovakvom pogledu na svet, ludost religioznih ljudi nadilazi moć razuma – vera u nevidljivog Boga, u mogućnost vaskrsenja umrlih ili ljubavi prema neprijateljima – a istovremeno je ludost ili budalaština u očima neverujućeg čoveka: ovako posmatrani, svi hrišćani su „Božije lude“ u pozitivnom, metaforičnom značenju te reči, ali i doslovne lude ili budale u nereligioznom smislu svakidašnje upotrebe ovih reči. Ukrštanje perspektiva – teološkog i svetovnog, nereligioznog pogleda na svet – moglo bi tako da objasni i ambivalentne likove lucidnih ludaka u vremenu nastanka modernog evropskog romana, one koje nas ostavljaju u nedoumici kako da ih razumemo.

Prema rečima Leona Alkena, prvi pisac pohvale upućene ludosti je sam apostol Pavle, njegov nastavljaj je Erazmo, a slede ih slavne figure renesanse: „Erazmo je imao čitaoce sposobne da procene u njegovom delu i formu i sadržaj. Njegov prijatelj Tomas Mor jedan je od njih. Engleska se, uostalom, pokazala prikladnijom da pojmi ono dublje skriveno u Erazmovom humoru. U Španiji isto tako, Erazmova ludost ostaje zarazna i osvežavajuća. Ako sveti Ignjacije ne trpi Erazmove premsmele drskosti, nije takav slučaj sa Servantesom. Don Kihot je ludak, u to sumnje nema. Viteški romani su mu, slasno, pomutili pamet. Sančo Pansa nije manje čaknut, jednom čaknutošću od druge ruke, pošto je njegova uloga da demistifikuje pitanje časti, da se podsmeva formalizmu, da ovaploti najzad onu čudnu ličnost budalastog i brbljivog pametnjakovića koji do mile volje prosipa iz šešira mudre izreke. Ako je istina da je Erazmo dao originalnu dubinu tradicionalnom shvatanju ludaka kao nosioca nadahnutosti više od zdravog razuma, Servantes treba da bude smatran za jednog od njegovih naslednika, zbog humora i ljubavi sa kojima je naslikao Don Kihota i Sanča Pansu. Tako nam je on pružio – poput Rablea i Šekspira, druge dvojice naslednika Erazmovih – mogućnost da bolje osetimo saglasnost sveopšte ludosti, *nepredviđenu sliku večne premudrosti*“.¹⁷

¹⁷ L. Alken, *nav. delo*, str. 114. (Kurziv je moj.)

III

Erazmizam u *Don Kihotu* – ako ga shvatimo kao postupak da se kroz lik lude, na jednoj strani, kritički govori o društvenoj stvarnosti, opštoj krizi morala, problematičnosti autoriteta državnih i verskih vlasti, a da se istovremeno na drugoj strani, neoznačenom promenom tona, uz takvu kritiku, doslovno afirmiše autentično doživljeno lično hrišćanstvo „Božijih luda“, unutarnja duhovnost nezavisna od spoljnih, ritualizovanih izraza pobožnosti – prvi je u XX veku prepoznao i obrazložio Ameriko Kastro u studiji *El pensamiento de Cervantes (Servantesova misao)*, 1925. godine. Uz eseje pod nazivom *Meditacije o Kihotu* Hose Ortege i Gaseta, Kastrova knjiga smatra se toliko temeljnom studijom moderne servantistike, da, na primer, Hose Luis Abeljan beleži da o Servantesovoj misli, pre nje, „praktično nije napisano ništa važno“, dodajući da se u *Don Kihotu* erazmovske ideje pojavljuju tokom čitave knjige: „u prednosti hrišćanstva nad katolicizmom; u očiglednom antiklerikalizmu, iako svedenom na minimum blagom ironijom; u isticanju milosrđa nad pravdom; u veličanju unutarne vere i preziru mehaničke molitve ili rituala i ceremonija kojima je ona praćena; u divljenju prema prirodi i čak u želji da se vrati Zlatni vek, i tako dalje“.¹⁸ Kastrove ideje kasnije su potpunije razvili, između ostalih, Marsel Batajon, Antonio Viljanueva i Hose Maravalj.

U srpskoj kritici, kontinuitet sa Erazmovim idejama pominju kao mogući način čitanja Servantesovog romana, mahom, svi već pomenuti predstavnici domaće servantistike, premda više usputno, bez zadržavanja na ovom važnom odnosu, i moglo bi se konstatovati da se jasno oseća potreba za jednom studijom koja bi to pažljivije predstavila. Ljiljana Pavlović Samurović, na primer, ne propušta da Erazmov uticaj pomene u svojoj *Knjizi o Servantesu*, ali samo u kontekstu naučnog doprinosa interpretacija Amerika Kastru.¹⁹ Nešto malo više beleži Novica Milić u uvodnim redovima teksta *Don Kihot i književnost*²⁰, ali pretpostavku ne obrazlaže mnogo, možda imajući u vidu da je svetska nauka o tome već dovoljno govorila. O tome kako bi se mogao razumeti Kihotov viteški plan, Milić kaže: „Mogla bi to biti *devotio moderna*, o kojoj je nešto ranije već govorio Erazmo Roterdamski, 'moderno posvećenje' hrišćanskim, ljudskim idealima pravednosti i spasenja, što bi bila dužnost obrazovanog čoveka u novom vremenu; ta će Erazmova zamisao imati velikog odjeka u Španiji XVI stoleća, mada će biti izvor zabuna i zastranjenja, ponekad i jeresi, ili barem sumnji u jeres njenih pristalica, zvanih 'erazmisti'. Može li se stara vera oživeti novim sredstvima?...“

No, ako vezu *Don Kihota* sa Erazmovom *Pohvalom ludosti* razumemo posredno, kao povod za problematizovanje Servantesovog odnosa prema hrišćanstvu ili za refleksiju o hristolikosti Viteza Tužnog Lika (jer pomenuti uticaj na to najdirektnije upućuje), tada nalazimo više kritičke građe u tokovima srpske nauke o knji-

¹⁸ H. L. Abeljan, *Istorija španske misli*, Sremski Karlovci, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zoran Stojanovića, 2008, str. 233.

¹⁹ Nav. delo, str. 136.

²⁰ Novica Milić, *Don Kihot i književnost*, „Književni list“, god. IV, br. 32, 2005.

ževnosti; ovde ćemo pomenuti samo nekolicinu bitnih momenata u tom smislu, prvenstveno kao poziv na otvaranje novog dijaloga o ovom pitanju.

Sreten Marić, na primer, u tekstovima *Tragična luda* i *Don Kihot juče i danas* beleži da je osnovna Servantesova tema „značaj Knjige, njeno suočenje sa životom“²¹, i to knjige shvaćene u najširem značenju, kao civilizacijskog pojma²², a ne samo viteške literature koja je okrivljena za junakovo ludilo, ili samo Biblije, sa njenim specifičnim značenjem „ludila“ iz poslanica apostola Pavla, koje je u renesansi reaktuelizovao Erazmo Roterdamski: „Ne verujem u Don Kihota simbola Hrista – mada i toga ima u njemu. Čega nema? Simboli su uvek polivalentni“.²³ Kada se dotiče teme ludila, Marić rezonuje da „Servantes ovde piše o grandomanskom ludilu svog naroda i svom vlastitom; on je taj koji se oseća pod kožom Tužnog Viteza, on je taj koji je bio ponosni idalgo, služio i bio ranjen u slavnoj bici kod Lepanta (...) on ismeva sebe, ali ono što ismejava ipak oseća kao najbolje u vlastitoj duši“.²⁴ Smatrajući da je parodija lažnih ideala bila prvi cilj romana, ali da nije ostala i jedini, autor eseja dalje beleži da je na jednoj strani Servantesove satire viteštvo, a na drugoj „knjiga mudrosti i ludosti Crkve“: „Ako nije bukvalna, satira Svetog pisma, teologije, crkve, u *Don Kihotu* nije ni naročito ezoterična, kad se knjiga iole pažljivije čita“. A zatim: „Ne mogu da prosudim da li je tačna tvrdnja Luj-Filipa Meja da je *Don Kihot* šifriran izraz slobodne misli u Španiji Inkvizicije, i da ceo roman počiva na transpoziciji teoloških sukoba, jer ne poznajem dovoljno teologiju, naročitu onu tananu iz doba Reformacije. Ali mnoge su aluzije prilično prozirne i za laika kakav sam“. Sasvim uveren u to da je ovaj roman u celosti alegorija antidogmatičnosti, Marić će zaključiti razmišljanja o Servantesovom odnosu prema oblasti religijskog pretpostavkom da je pisac izbegao progon Inkvizicije zahvaljujući tome što je izveo „genijalnu mistifikaciju“.²⁵

Monografija *Servantes u srpskoj književnosti* Jasne Stojanović pruža nam jednu širu panoramu za posmatranje kontinuiteta ove vrste recepcije, pa u njoj nailazimo na saznanje da su, nakon nekoliko književnika iz prve polovine XX veka²⁶, o odnosu Servantesovog remek-dela i hrišćanske ideje o svetlu sa različitim ključcima pisali, na primer, Milan Damjanović²⁷, Aleksandar Milosavljević²⁸ i Ni-

²¹ S. Marić, *Tragična luda*, u: *Temat Don Kihot 1605–2005*, časopis „Krajina“, godina IV, broj 15, Banja Luka – Beograd, 2005, str. 59.

²² Na drugom mestu Marić beleži da je Don Kihot „čovek knjige, onaj koji, nezadovoljan stvarnošću, onaj koji posle jedne faze čitanja, sanjarenja, razmišljanja, polazi u svet da ga izmeni, da u njemu ostvari istinu, pravdu i lepotu, onakve kakve ih uči knjiga, kakve ih zahteva knjiga. Don Kihot je onaj čiji je pothvat ostvarenje knjige, simbol cele naše civilizacije, koja je već milenijum civilizacija knjige“. Navedeno prema: S. Marić, „Don Kihot juče i danas“, *Glasnici apokalipse*, Beograd, Nolit, 1968, str. 82.

²³ *Isto*, str. 81.

²⁴ *Isti*, *Tragična luda*, str. 64–65.

²⁵ *Isto*, str. 69.

²⁶ Misli se na tekstove Vladimira Dvornikovića, Zdravka Jagodića i Tina Ujevića.

²⁷ M. Damjanović, *Realnost i etičnost Don Kihota*, „Vidici“, XIV/1966.

²⁸ A. Milosavljević, *Svet je iskočio iz zgloba*, „Odjek“, II/1990.

kola Milošević²⁹. Dok prvopomenuti autor u *Don Kihotu* u suštinskom smislu vidi „delo hrišćanske inspiracije“, „polemički okrenuto protiv srednjovekovnog realizma, pozitiviranja i formalizovanja hrišćanskog verovanja“, Milosavljević i Milošević smatraju da je, naprotiv, Servantes kritičar religijske misli kao takve, pisac koji provocira sumnju u autoritet Biblije i izražava skepsu po pitanju ljudske prirode i mogućnosti ostvarenja hrišćanskih ideala. U tekstu Nikole Miloševića istaknuta je teza da Don Kihot polazi u pustolovine sa plemenitim namerama, ali da su efekti njegovog delovanja po pravilu destruktivni, iz čega se zaključuje da su mu akcije iluzorne, odnosno, da su „etička stremljenja instrument junakove ludosti“.³⁰ Smatrajući da Servantesova kritika viteških romana seže do svojih poslednjih, metafizičkih konsekvenci, Milošević prepoznaje u junakovim neuspesima da čini dobra dela i da tvori pravdu „omalovažavanje religijskih zabluda“, odnosno, piščevo „antihrišćansko raspoloženje“. Među mnogim primerima, kao mesto na kojem se autoritet svete knjige sasvim eksplicitno dovodi u sumnju, Nikola Milošević navodi raspravu protagonistice romana sa sveštenikom, pri čemu Don Kihot ukazuje na sličnost između viteških i svetih knjiga, pozivajući se na „dogmu o nepogrešivosti Biblije“. Takođe, u dobro poznatoj i jednoj od najkontroverznijih epizoda, u kojoj veleumni idalgo oslobađa zatvorenike i osvedočene prestupnike (kradljivce, svodnike, prevarante) pravdajući svoj gest obrazloženjem da ljudi ne treba jedni drugima da sude jer „nebo kažnjava grešnike“, autor studije vidi „ironičnu parafrazu Biblije“ koja „dolazi u trenutku kada je pisac upravo suočio svog junaka sa jednom krajnje grubom i nemilosrdnom stvarnošću“³¹, budući da su se, po oslobađanju, prestupnici obrušili kamenjem na svoje dobročinitelje. „Tako, dakle, vera u pravedno upravljanje svetom od strane neke više sile, teorijski izražena, postaje parodija, a praktično sprovedena, postaje ludost“³².

Polemika je, dakle, i u srpskoj kritici već otvorena, a njeni polariteti u stavovima odgovaraju opštim, načelnim kontrastnim interpretacijama u tokovima donkihotskih analiza. Takozvani „romantičarski pristup“ u Vitezu Tužnog Lika video je prvog i pravog, istinskog romanesknog heroja modernog doba, „pravednika u nepravednom svetu“, dok je suprotan pristup izgrađen na pretpostavci da Servantes u Kihotovim avanturama problematizuje, kao osnovnu temu, odsustvo osećaja za stvarnost, iluzije o svetu, zablude. Među autorima XX veka, pomenimo sada samo Renea Žirara³³ kao jednog od najubedljivijih zagovornika otklona od svih opozitnih pojednostavljenja, otpor tumačenjima u duhu manihejske podele na „pravednog junaka i nepravedan svet“, jer on objašnjava da kod Servantesa jedno isto lice otelovljuje istovremeno „i ontološku bolest i zdravlje“; Don Kihot jeste junak traganja za autentičnim vrednostima, smatra Žirar, ali je u isti mah i lik

²⁹ N. Milošević, *Don Kihot i nihilizam*, „Krajina“, IV/2005.

³⁰ *Isto*, str. 133.

³¹ *Isto*.

³² *Isto*.

³³ R. Žirar, „Romantična laž i romaneskna istina“, u: *Roman: rađanje moderne književnosti*, pr. A. Petrov, Beograd, Nolit, 1975.

koji ne razlikuje umetnost od života (fikcionalni svet od vanumetničke stvarnosti), budući da prema njoj nema neophodnu estetičku distancu.

Setimo se ovom prilikom i poznatijih svetskih autora koji su Servantesovu pripovest doživeli prvenstveno kao priču o ismevanju hristolikog junaka, ovaploćenju „bezumne“ dobrote. Verovatno je najviše pažnje ovoj temi posvetio Migel de Unamuno³⁴, ali su o njoj govorili, između ostalih, i Fjodor Mihajlovič Dostojevski³⁵ i Vistan Hju Odn (koji je *Don Kihota* smatrao „najboljom predstavom religioznog heroja u književnosti“³⁶), a među španskim književnim kritičarima, na primer, Amado Alonso.³⁷ Konačno, u godini obeležavanja jubileja, četiri veka od prvog objavljivanja velikog romana, u Jerusalimu 2005. održan je i poseban međunarodni naučni skup pod nazivom *Servantes i religije*³⁸, sa učesćem oko trideset autora iz sveta koji su iz različitih uglova analizirali vidove fikcionalizacije religioznih tema (hrišćanstva, judaizma i islama) u celom Servantesovom stvaralaštvu.

Literatura

I

Alonso, A. (1969). *Materia y forma en poesia*. Madrid: Editorial Gredos.

Alken, L. (1994). *Erazmo među nama*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Auden, W. H. (1950). *The Enchafed Flood*. New York: Random House.

Dostojevski, F. M. (1974). *O umetnosti*. Niš: Gradina.

Luis Abeljan, H. (2008). *Istorija španske misli*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Marić, S. (1968). *Glasnici apokalipse*. Beograd: Nolit.

³⁴ M. de Unamuno, *Život don Kihota i Sanče*, Beograd, Kultura, 1969.

³⁵ F. M. Dostojevski, *O umetnosti*, Niš, Gradina, 1974.

³⁶ W. H. Auden, *The Enchafed Flood*, New York, Random House, 1950. U eseju *Ishmael – Don Quijote* nalazimo: „Don Quixote is, of course, a representation, the greatest in literature, of the Religious Hero, whose faith is never shaken and whose characteristics we have already discussed. The only point to consider here is why Cervantes makes him recover his sanity at the end. Does this mean that he ceases to be a religious hero, that he loses his faith? No. It is because Cervantes realizes instinctively that the Religious Hero cannot be accurately portrayed in art. Art is bound by its nature to make the hero interesting, i.e. to be recognizable as a hero by others. Both the aesthetic hero and the ethical hero are necessarily interesting and recognizable by their deeds and their knowledge, but it is accidental and irrelevant if the religious hero is so recognized or not. Unless Don Quixote recovers his senses, it would imply that the Religious Hero is always also an aesthetic hero (which is what his friends want him to be). On the other hand, once he does, he has to die, for he becomes uninteresting and therefore cannot live in a book.”

³⁷ Amado Alonso, *Materia y forma en poesia*, Madrid, Editorial Gredos, 1969. Pogledati tekst *Don Quijote no asceta, pero ejemplar cristiano y caballero*.

³⁸ *Cervantes y las religiones, actas del Coloquio internacional*, ed. Ruth Fine, Santiago Lopez Navia, Madrid, Frankfurt, Iberoamericana, 2008.

Pavlović Samurović, Lj. (2004). *Knjiga o Servantesu*. Beograd: Naučna KMD.

Roterdamski, E. (1984). *Pohvala ludosti*. Beograd: Rad.

Stojanović, J. (2005). *Servantes u srpskoj književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Unamuno, M. (1969). *Život don Kihota i Sanče*. Beograd: Kultura.

II

Cervantes, M. (1998). *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*. Barcelona: Critica. (ur. F. Rico)

III

Fine, R. i Lopez Navia, S. (2008). *Cervantes y las religiones, actas del Coloquio internacional*. Madrid. Frankfurt: Iberoamericana.

Petrov, A. ur. (1975). *Roman: rađanje moderne književnosti*. Beograd: Nolit.

Šukalo, M. ur. (2005). Don Kihot 1605–2005. Banja Luka – Beograd. *Krajina* 15.

Milić, N. (2005). Don Kihot i književnost. *Književni list* 32.

IV

Chrisafis, A. *Don Quijote is the world's best book say the world's top authors*, London, *The Guardian*, 8 May 2002. Dostupno na: www.guardian.co.uk [08.05.2002.]

Jasmina Arsenović

ERASMIAN INTERPRETATIONS OF *DON QUIJOTE* IN SERBIAN LITERARY CRITICISM

Summary: This paper deals with so called erasmian interpretations of *Don Quijote* in Serbian literary criticism. This kind of interpretation connects the meanings of the first modern novel with *The Praise of Folly* written by Erasmus of Rotterdam and analyses its relation with The Bible, especially with evangelion meaning of the notions "wisdom" and "folly", which determine the behavior of Ingenioso Hidalgo; in this way, Don Quijote is being seen as a religious hero. Among many open questions of Cervantine studies, it seems that there is a need for the papers which would explore the relations Erasmus – Cervantes – Bible, supposing that they could notably contribute to deeper insight into possibilities of interpretation of Spanish masterpiece in Serbian literary criticism.

Key words: contemporary Serbian criticism, Miguel de Cervantes, *Don Quijote*, Erasmus, *The Praise of Foly*, *The Bible*